

Список використаних джерел

1. Брик О.М. Звуковые повторы (Анализ звуковой структуры стиха) / Осип Максимович Брик // Поэтика: Сборники по теории поэтического слова. – Петроград, 1917. – С. 24-62.
2. Векшин Г. В. Метафония в звуковом повторе (к поэтической морфологии слова) / Г. В. Векшин // Новое литературное обозрение. – №90. – 2008. – С. 229-250.
3. Квятковский А. П. Поэтический словарь / Квятковский Александр Павлович. – М. : Сов. Энциклопедия, 1966. – 376 с.
4. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста / Юрий Михайлович Лотман // Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии. – СПб. : Искусство-СПБ, 2001. – С. 18-254.
5. Москвин В. П. О типах и функциях звуковых повторов / Виктор Петрович Москвин // Русская словесность. – 2006. – № 8. – С. 63-69.
6. Чернікова О.І. Зіставно-типологічна характеристика ідіокодів звукових повторів в англійському та українському художньому мовленні (на матеріалі оригінальних творів Дж.Р.Р. Толкієна та їх українських перекладів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О.І. Чернікова. – К., 2013. – 19 с.
7. Шенгели Г. А. Техника стиха / Георгий Аркадьевич Шенгели. – М. : Гослитиздат, 1960. – 312 с.
8. Tolkien J.R.R. Tales from the perilous realm / John Ronald Reuel Tolkien // The Adventures of Tom Bombadil. – Lnd. : HarperCollinsPublishers, 2002. – P. 65-118.

Summary. The article focuses on sound iteration variability research. Sound iterations are the basis of rhyming in English poetry, namely in J.R.R. Tolkien's book «The Adventures of Tom Bombadil». The article proves that sound iteration variability is preserved in every poetic lime, metaphony is the most widespread type of sound iteration in the poem used as material, and inversion is the rarest.

Key words: sound iteration, metaphony, inversion, rhyme, inside rhyme, partial sound iteration, syllable sound iteration, poetry, J.R.R. Tolkien.

УДК 811.161.2'282(477.43)

Н.П. Шеремета

ГОВІРКОВЕ МОВЛЕННЯ У МОВНОМУ ПРОСТОРІ ПОДІЛЛЯ

У статті проаналізовано зміни у фонетичній структурі подільського говору на основі записів сучасного зв'язного діалектного мовлення та монографічних і лексикографічних досліджень минулого століття.

Ключові слова: діалектологія, говіркове мовлення, діалектний текст, подільський говір, фонетичні особливості.

Живорозмовне українське народне мовлення засвідчує не лише давні праукраїнські корені, своєрідну «мовну картину світу» українців, а й лікує українське безпам'ятство й народжує культурно здорову, свідому українську націю. Самобутня національна картина світу українців втілена у різноаспектних назвах реалій, занять, обрядів, у своєрідній побудові фрази, її афористичності. Тому копітка праця нинішніх діалектологів зосереджена на уважній фіксації кожного діалектного слова, відмінного від його літературного відповідника, кожної особливості діалектної мови на інших рівнях.

Щоб мати об'єктивну картину мовних особливостей певної території, діалектологи записують і докладно досліджують тексти – зразки говіркового мовлення. Таке завдання є актуальним та науково зумовленим. Тому зусилля дослідницької роботи мають бути спрямовані на збереження його в часі. Актуальність нашого дослідження зумовлена відсутністю системного опису у науковому світі подільського говору, що належить до змішаного типу говірок з досить розгалуженими нашаруваннями з інших південно-західних та південно-східних діалектів, має елементи старожитності й архаїчності, а також вирізняється особливими регіональними рисами.

Риси подільських говірок певною мірою відбиті у грамотах 14-15ст., актових книгах земських, замкових урядів, різних судових інстанцій, Учительних Євангеліях, літописі Само-

видця, «Граматичі» Мелетія Смотрицького, а також у Словничку подільських провінціалізмів А.Кремера, фольклорних та етнографічних записих Каленика Шейковського, Андрія Димінського, Гната Гальки, Миколи Левченка, Костянтина Широцького, Антона Коціпінського, а також у художніх творах Степана Руданського, Анатолія Свидницького, Михайла Коцюбинського, Галини Журби, Михайла Стельмаха, Євгена Гуцала та ін. Цінним джерелом для вивчення подільських говірок є збірка «Українські прислів'я, приказки, і таке інше» М. Номиса. Подільські діалектні як фонетичні, так і морфологічні й лексичні риси віддзеркалені у народних піснях, вміщених у збірках «Пісні родинного життя», «Пісні Явдохи Зуїхи». Це переважно записи Андрія Димінського, Михайла Коцюбинського, Софії Тобілевич, Павла Чубинського, Гната Танцюри та інших дослідників, здійснені у різні часи, починаючи з 70-х років XIX і завершуючи 70-ми роками XX століття.

Особливості подільського говору можемо простежити у статтях: «Описание говора с. Бодачевки (Колодиевки) Ущицкого у., Подольской губернии» Г.Голоскевича, «Описание говора с. Монастырского, Подольской губернии» О.Сорочана, «Малорусский говор села Кобылевки, Подольской губ., Брацлавского уезда» В.Отроковського, «Описание говора г. Старой Ущицы Подольской губернии» Б.Яцимирського [5, 41-43].

Усі ці надбання є, без сумніву, важливими джерелами вивчення подільських говірок. Однак останнім часом в українському мовознавстві справедливо актуалізовано вивчення особливостей різних мовних рівнів на основі діалектних текстів – взірців говіркового мовлення. На думку П.Гриценка, саме «діалектні тексти репрезентують реальне буття мови, склад, функції мовних одиниць, динаміку її форми і змісту; це реальність мови, не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень, як у літературному різновиді мови» [3, 12].

Ще 1928 р. Олена Курило опублікувала «Матеріали до української діалектології та фольклористики», де були вміщені тексти з 17 поселень Вінниччини, Хмельниччини та Київщини. Тут представлена досить повно побутова сфера, регіональні особливості мовного «обличчя» носіїв говірок.

Надзвичайно цінним є наукове видання «Говори української мови», що здійснив Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні в 1977 р. [2]. У ньому репрезентовано тексти із 206 населених пунктів України та ще з 26 українських говірок з-поза меж України. Говірки Поділля репрезентовані у 12 текстах, записаних у 6-и селах Хмельницької обл., 17 текстах з подільських говірок Вінниччини, усього 1-му тексті, записаному у Черкаській обл., жодного тексту з західних р-нів Кіровоградської обл., північно-західних р-нів Миколаївської обл. та північно-західних р-нів Одеської обл.

Зважаючи на актуальність проблеми, розуміючи неабияку вагомість збереження автентичного мовлення, мовознавці-діалектологи кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка та студенти-філологи сумлінно записують на магнітний носій і відтворюють фонетичною транскрипцією тексти говіркового мовлення з різних населених пунктів Поділля.

Мета статті – з'ясувати, як відображено ознаки подільського говору у сучасному мовленні подолян.

На рівні фонетики західноподільському ареалу властиві такі риси:

Звук [а] після м'яких і пом'якшених приголосних переважно зберігається (*жал', часто*); без дальших змін у цій же позиції залишається [а], який походить з давнього *Ā* (*жати, з'ат', т'ажко*). Однак зрідка фіксуємо перезвук [а] < [і]: *маје п'єчис'і там ѓ п'єцу м'н'асо // зва'рїєс'і холо'дец // там жіжі пушчу/ па'сец'і / за вуздечка три'мајус'і // мама моји т'іши'ли'єс'і шо пи'л'нују малїх і гуси'є па'су// ми перши сте'лили с'того шо ми прели.*

Відсутність розрізнення [о] і [у] в ненаголошеній позиції (сильне укання), часте повне заступлення ненаголошеного [о] звуком [у] у сучасних західноподільських говірках не таке поширене, як раніше. Зокрема, порівняємо приклади: *їак в'ін ішоў до нейї на в'іс'іл'а і'тоже тургу'валис'а дудже // браў со'б'і кон'а // јак при'їдеш додом їс'о попри'мер'зало на то'б'і.*

Обмежено вживаються в досліджуваному ареалі африкати [дж], [дз], натомість уживаються замість них [ж], [з'], напр., *тоди ма'шина п'іджі'жала і їручну грузили'є // тод'і ха'з'аје'н ішоў ї поле'.*

Тексти відбивають у деяких словоформах поширення губно-зубного приголосного **ф** та заступлення л через в у слові *го'р'їўка*: *шоб зварити'є борщ / треба ше звечора замочити'є фасол'у / шоб таја фасол'а мокла до ранку // п'є'ред тим їак садити'є картофл'і траба зорати'є і скул'т'ів'ірувати'є город // у вараннї'є кладут' сир / картофл'і / капусту / вишн'і / че'решн'і / м'асо, хто куда м'іє' / туда їз'аў / хто ї карман / а хто ї фар'тук // ни'є було тако / їак зара / го'р'їўка т'іки квас буў, го'р'їўки х'т'іли / колача х'т'іли / гроше'ї // до б'їюк до'ходило.*

Субституція [т] < [к] перед [і], що походить з *ятя* відбувається у номені *тісто* < *к'істо*: *п'ішли їже го'товјат то'то борщ / то'то к'істо.*

Ствердіння *ч'* засвідчено у словах *го'рача, їночи: їночи ходили до стирти.*

У фонетичній структурі слова простежується також стверділий р': чим б'іл'ше ж'ідкос'т'і теплої / не^н горачої // так таким народним можна ратувати // варат^т ї горш'ку, щоб була готова вже ве^нчера // на бураках їруч'ну їс'о робили^е // доїго т'її бураки копали^е / прямо до з'єми // так'ї поратки^е робила мам'ї // ки^даїе^нмо туди каш'ї / це^дго бурака // була ланковоїу / ходила на^рад давала // їду запрагаїу їїх.

У подільських говірках, як свідчать матеріали другого тому «Атласу української мови», ствердіння р' > р виявляється в різних позиціях фонетичного слова: бура, зора, пража / пр'єжа / прижа, рас'нії, рабиї, запражу [1, к.115-116].

Депалаталізації зазнає також [ц] у тих позиціях, у яких в інших говорах і літературній мові [ц']: старша друш'ка з старшим дружбом брали бохунец хл'їба з в'їнком ї букети^еками // нецки велик'ї / дереї'ан'ї // їс'о їїли руками і холодец брали руками // глинан'ї горш'ки / такий горнец, бе^нру ст'їлец / с'їдаїу // б'їл'ше нї'чого на ві'с'їл'ї не^н було / лиш чотири страви / холодец / капуста / голубц'ї і сли^еїки // се так'ї були в'їс'їла.

Дзвінки приголосні у кінці слова, як і у багатьох інших говорах, можуть втрачати свою дзвінкість і мати форму: вот такий хл'їб^н // хл'їб^н повине^н си^дїти ї п'їецу п'їїтора / два ча^са. Хоча у цій же говірці кінцевий приголосний лексеми голод звучить дзвінко: їак буї сорок с'омї р'їк / то їже буї голод / то їже б'їда була. У мовленні подолян минулих часів такого оглушення не було.

У позиції перед іншими глухими приголосними також відзначається оглушення дзвінких: п'їсл'а ви^ечер'ї лошки ї тар'їлки н'їх'то не^н мїїе // ки^даїем кусочок джод'її // де^нре'їл'анойу лож^нкойу роз'м'їшуйем і воно проки^есайе // їшли баби на базар / несли гор'їхи / їаб'ка // а ше робили пастухи на стешц'ї м'їни // так було тоди т'ашко жити^е // ки^даїу тамат / лїїу трохи^е сме^нтани^е ї додаїу лишку мїки // получалис'а дорощки.

Приголосні у позиції після голосних перед давнім закінченням -їє не подовжуються: на Україн'ї ви^ес'їл'у пир'їдувало сватан'а // щоб дов'їдати^ес'а чи їїх при^ех'їд їе бажан'ам // це було видно з св'аткового їбран'а хаз'аїїї та запроши^н'а до хати^е // мама при^носила потр'їбне з'їл'а // барв'їнок дл'а спл'їтан'а в'їнка молод'ї // ї суботу / за ден' до ви^ес'їл'а, тод'ї с'їїаїу тоїе^н з'єр'но / шо при^елаже^нне^н на нас'їн'а.

Після губних [б], [п], [в] може бути наявний вставний приголосний [л], а не [ї]: попе^нреду мїрц'а ни^есут дїрїе^нвл'анїї хрест ї в'їнки // котр'ї старш'ї хлопц'ї застаїл'аїут заве^нртати худобу // ки^даїем кусочок джод'її // де^нре'їл'анойу лож^нкойу роз'м'їшуйем і воно проки^есайе.

Підтверджуємо наявність вставного [н] після [м] на місці [ї]: маїе пелчис'ї там ї п'їецу м'н'асо // поки^е не^н буде м'н'ак'їоїу // їа помн'атайу шо були в'їїц'ї.

Нерідко сполука [вн] переходить у [мн]: поп'їтстри^егаїу їм чолки^е // їак зач'їну р'їм'н'ати^е тїїї чолки^е до самого чола їже т'їїї чолки^е при^ер'їм'нала.

Звукосполука [ст'] переходить у [сц']: б'їдн'їс'ц' була.

Різноманітних фонетичних видозмін зазнають числівники: а пот'їм ї мене^н було їже ї шиїїс'ат' вос'м'їм чи ї шиїїс'ат' дев'їат'їм роц'ї було // двац'їт' // на третїї ден' їшли до молодого на пир'їсуви^нї // ранком дїв'їт'нац'атого с'їчн'а л'уди в'їдзначаїут їардан' // на п'їїїс'атиї ден' п'їсл'а Паски св'аткуїе^нмо Зїєлен'ї св'ата // в'їд нашого си^дла на завод дванаїц'їт' к'їломе^нтр'її // треба було дати податки // м'н'аса багато / сорок штири к'їл'ї треба було дати / дв'їс'т'а сорок їаїїец / дв'їс'т'а сорок л'їте^нр молока треба було в'їд:ати де^нржав'ї.

Дисиміляцію простежуємо у слові л'єнч'ї: а ми л'єнч'ї заве^нртайе^нм худобу.

Виразною фонетичною рисою західноподільського говору є наявність протетичного приголосного [в], особливо у порівнянні з іншими подільськими говірками, де поширений протетичний [г], зі степовим говором, а також літературною мовою, де протеза не виявляється: (були дїжи^е добрі / восе^нлед'ц'ї були / ї Шатав'ї // потому їс'ї р'їдн'ї їдут на воб'їд / щоб помїанути дїшу // руки кладут навхрест на груди / а вочи закри^еваїут // бе^нрем нецки / ре^нше^нто // с'їїем мїку / парїе^нмо вокрїпом // ви^ести^егаїе.

Лабіалізація е послідовно репрезентована у таких номенах: ну ї їс'о // не^н можна було сол'оного їїсти // на бураках їруч'ну їс'о робили^е. Мама в'їтв'їчала за їс'о.

Водночас лабіалізації не відбулося, на відміну від літературної мови, у слові цего: їт'їкла в'їд нїх ї при^евїєла до цего дїому, їакшо х'їлопе^нц'ї буї з другого се^дла браї д'їїчи^ну з цего се^дла з в'їд^нки молода / збїєралис'а ї пе^нре^нходили молодого.

Не завжди [о], [е] чергується з [ї] у spodіванїїї позиції: в'їн на с'єтц'ї спїнїїса // воз'їму тїмїе д'їїчатамїе ки^ерїїу // шоб^н т'їсто п'їдоїшло // їа закончила с'їм клас'її // пот'їм в'їдогнала до р'їчки // їа так зати^еснула зуби / так шо мїєн'ї аж^н половина зуба в'їдорвалас'а // коли вил'їзли гост'ї зо стола.

У досліджуваних текстах помітили й інші фонетичні зміни: *видусила* ^ʃшипку, *т'іл'ко* *шо* ^ʎлишками борич ^ʎїли / *дереґ'јан'і* ^ʎлишки / *череґ'јан'і* ^ʎлишки *так'іво* ^ʎвелик'і // *нашк'робали* ^ʎбарабол'і // *ки'дају та'мат* / *лију т'рохи* ^ʎсме'тани ^ʎї дода'ју ^ʎлишку *муки* //

Форми 3-ї особи одн. теперішнього часу на *-ть* були живими формами мови східних слов'ян найдавнішого періоду. Це м'яке закінчення 3-ї особи збереглося в більшості говорів української мови, хоч, щоправда, лише в другій дієвідміні, куди ввійшли дієслова ІУ класу, та в так званій архаїчній дієвідміні, яку склали дієслова V класу: *ходить, носить, просить* тощо, *їсть, дасть, відповідь, єсть* (=ε). У багатьох південно-західних говірках, у тому числі і в подільських, як і в окремих південно-східних та північних, у 3-ій особі множини поширені форми з твердим *-т*, тобто форми на *-ут(-ют), -ат(-ят)* [1, к.240, 242]. Спостерігається таке ствердіння і в записаних текстах: *ва'рат холодец* / *пи'чут* *кобаси* // *п'ід час роз'мови* ^ʎд'іґ'чи'на *колу'палас'а* ^ʎп'йецу *ї це значи'ло* / *шо в'ін йї* ^ʎп'ід'ходит // *коли л'удина* *поми'райе* / *по'мийут* *йїйї* ^ʎй'би'райут ^ʎй ш'мат'а // *ме'рлец* *ле'жит* *сутку* / *а потому* *при'ходить* *бат'ушка* // *п'ишли* *йже* *го'тов'ят* *то'то борич* / *то'то* *к'істо* // *ва'рат* ^ʎй гор'ш'ку // *д'іґ'ки* *пос'іда'ют* *на* *п'лота* *дес'* / *сп'івайут* // *гор'івок* *так* *не* *пили* / *йак* *зараз* / *вин'іґ* / *н'ічого* // *л'уди* *розби'рајут* *ха'з'аїство* *кол'госпне*.

Метатеза засвідчена у слові *ки'р'ниці'а*: *нос'ат* *воду* з *киир'ниці'і*.

Досить помітним явищем є випадіння звука або групи звуків у середині слова у формах дієслова *хотіти* (синкопа): *а* *ја* ^ʎдуже ^ʎзах'т'іла // *кашл'аје* / *дре* / *дре* / *і* *н'ічо* *не* ^ʎможут' *знати* / *шо* *та'ке* // *молодїй* *ску'пїй* *буґ* *і* *не* *хт'іґ* *давати* *того* / *шо* *во'ни* *хт'ат* // *но* *х'лопц'і* *пе'ре'ма'гали* // *йс'о* *кон'чалос'а* *миром* *потом* // *б'іши* *н'ічого* *ни* *було* *так* / *йак* *зара* // *гор'іґка* *т'іки* *квас* *буґ* // *дружба* *дружц'і* *платиґ* / *хто* *ск'іки* *м'іґ* // *хт'іґ* *ми'н'і* *помож'чи*.

Розширення й обниження артикуляції голосного *е* після сонорного простежується у словах: *т'раба*: *як* *почне'а* *зас'туда* / *т'раба* *употре'бл'ати* *м'ід* // *дл'а* *того* *шоб* *зварити* *пи'роґи* *нам* *т'раба* *муки* *першойї* // *т'раба* *його* *м'ісити* *пов'іл'но*.

У лексемі *треба* може опускатися один чи кілька звуків у кінці слова внаслідок акцентно-фонетичних процесів (апокопа): *ми* *ходили* / *бо* *тре* *було* *ко'ров'і* *шос'* *йїсти* *кинути*. Апокопа може супроводжуватися також обниженою вимовою *е* – *тра*.

Апокопу засвідчують і такі приклади: *ти* *як'би* *бачиґ* / *ја* *ка* *зара* *д'іґка* / *ви'лика* / *к'репка* // *н'ічо* // *колис'* *та'ке* *було* *шо* *д'іґки* *не* *йшли* *до* *х'лоп'іґ* *йак* *зара* // *зара* *понакла'да'ют* *на* *т'і* *столи* *йс'ого* / *таї* *поза'пиш'уйц'а* / *си'д'ат* / *бо* *де* *ж* *руши'ти'с'а*.

Афере́за – усічення початкового звука або складу простежується у словах: *'самперед*.

Засвідчено чимало прикладів зміни наголосу у словах, як-от: *були*, *було*, *при'носила*, *п'лели*, *ко'рови*, *кидали*, *несли*, *й'з'ала*, *пушчу*, *п'ри'де*, *вариц'а*, *мої*, *с'воју*, *п'ідн'ала*.

Отже, аналіз говіркового матеріалу, записаного на початку ХХІ ст. переконує нас у тому, що «великі діалектні тексти є об'єктивним джерелом вивчення акцентуаційного, фонологічного, фонетичного, морфологічного та синтаксичного рівнів мови, дають змогу засвідчити діалектне явище в системі і простежити всі закономірності його функціонування» [4, 9].

Список використаних джерел

9. Атлас української мови [Карті]: в трьох томах. – Т.2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К.: Наукова думка, 1988. – 520 с.
10. Говори української мови [Текст]: За ред. Т.В. Назарової. – К.: Наук. думка, 1977. – 590 с.
11. Гриценко П.Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок у Румунії // Павлюк М., Робчук Ф. Українські говори Румунії: діалектні тексти. – Едмонтон – Львів – П'ємонт – Торонто, 2003. – 782 с.
12. Мартинова Г.І. Говірки Південної Київщини як об'єкт лінгвістичного вивчення // Говірки Південної Київщини. Збірник діалектних текстів / Упоряд. Г.І. Мартинова, З.М.Денисенко, Т.В.Щербина. – Черкаси, 2008. – С. 9.
13. Москаленко А.А. Нарис історії української діалектології / А.А.Москаленко. – Одеса: Вид-во Одеського університету, 1961. – 48 с.

Summary. In the article some changes in phonetic structure of Podill'a dialect are analyzed; it is fulfilled on the basis of modern connected dialect language records and monographic and lexicographical researches of the last century

Key words: dialectology, dialect language, dialect text, Podill'a dialect, phonetic features.